

Cilt 2 / Sayı 1 / Yaz 2022

Kitap Tanıtımı

Okura Biçilen Roller: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü

Gülcan Aydoğan

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

ORCID: 0000-0002-1394-1753

aydogangulcan@gmail.com

Aydoğan, Gülcan. "Okura Biçilen Roller: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü".

Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi 2.1 (Yaz 2022): 38-43.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.20>

Geliş Tarihi: 22.03.2021 / Kabul Tarihi: 26.04.2022 / Yayınlanma Tarihi: 30.06.2022

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.

Okura Biçilen Roller: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü

Gülcan Aydoğan

Gündoğdu, Atiye Gülfer. *Yazının Önünde: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü*. Ankara: Hece Yayınları, 2021.

Okur merkezli kuramların ortaya çıkışına kadar edebî metin, genellikle yazarının niyeti ekseninde yorumlanmaktaydı. Okura düşen görev de metni sadece bu niyet doğrultusunda okumaktı. Eleştirmenler, zamanla, edebî metnin anlamlandırılması sürecinde âdeta yok sayılan okurun rolünü sorgulamaya başladılar. Okurun edebî metinle ilişkisine odaklanan çeşitli teorilerin ortaya çıkışıyla okura metni üretme rolü biçildi. Bununla birlikte, bu rolün, metni susturmak pahasına sınırsız bir yorumlama şekline dönüşme riski de bulunmaktaydı. Atiye Gülfer Gündoğdu, *Yazının Önünde: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü* adlı çalışmada, tam da bu meseleleri, yani okur ile edebî metin arasındaki karmaşık ve çetrefilli ilişkiyi tartışıyor. Hece Yayınları tarafından basılmış ve inceleme-araştırma dalında “2021 Cevdet Kudret Edebiyat Ödülü”ne layık görülmüş olan çalışmada, sözlü kültürden basılı kültüre değişim ve dönüşüm gösteren edebî metin ile okur ilişkisine yer veriliyor. Doktora tezine dayanan kitabında Gündoğdu, başlangıçtan bugüne kadarki sürece açıklık getirmesi ve okur merkezli kuramların savundukları düşünceleri değerlendirmesiyle araştırmacılara yol gösteriyor.

Yazının Önünde’nin “Ön Söz” kısmında, edebî metinlerin yorumlanması ya da anlamlandırılması görevinin okura verilmesi meselesine yirminci yüzyıldaki teorik tartışmalarla dikkat çekilerek okurun edebî metin karşısında zaman içindeki değişen rolü ve konumunun irdeleneceği belirtilir. Bir başka deyişle, okurun “dinleme alışkanlığı”ndan “okuma alışkanlıkları”na doğru geçmesindeki sürece açıklık getirileceği söylenir. Okurun edebî metinle karşılaşmasında metnin konumunun da tartışılacağı ifade edilir. Gündoğdu, okurun edebî metin karşısındaki rolünün Türk edebiyatındaki değişim sürecine de çalışmada değineceğini belirterek bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi’nin önemine de dikkat çeker (8).

Eserin “Giriş” bölümünde, öncelikle, edebî metnin anlamlandırılması bağlamında okurun nasıl bir rol taşıdığı meselesi derinleştirilir. Edebî metnin anlamının okur tarafından oluşturulması yahut üretilmesi düşüncesinin “modern bir sorun” olduğu dile getirilir (11). Okurun rolünün tarihsel süreç içerisinde değişmesini, okurun nasıl tanımlandığı ile ilişkilendiren yazar, bunun da edebî metnin tanımındaki değişimlerle koşut bir süreç olduğunu vurgular. Metinle okur ilişkisinin başlangıcı olarak gördüğü dinî metinlerden yola çıkarak edebî metne “otonomi” kazandıran modern bir edebiyat eleştirisi ekolü olan Yeni Eleştiri’ye kadarki süreci değerlendirir (18). Ardından Gündoğdu, “yabancılaşmış bir konuşma hâlini alan” metnin okurun üretimine ihtiyaç duyduğunu ifade eder (22). Okurun üretimi ve okuma süreci üzerine “çeşitli anlama/yorumlama teorileri”ne değinir. Bunlar, metin ve okur arasındaki “aşılması gereken mesafe” konusunda farklı görüşleri benimsemeleri bakımından birbirinden ayrılır (23). Dolayısıyla öne sürülen her kuramla birden çok okur ve metin tanımı oluşur.

Bu genel değerlendirmeden sonra, kitabın “Anlam Üretme Sitüasyonunda Edebî Metin ve Okur” başlığını taşıyan birinci bölümünde, yazılı ve sözlü kültür arasındaki ilişkiden bahsedilir ve okurun anlam üretme rolünü gerçekleştirmesinde bunların etkileri değerlendirilir. Sözlü ortamın “canlı” yazılı ortamın ise “ölü” olarak nitelendirilmesine karşı çıkan Gündoğdu, anlamın okur tarafından üretilmesi sonucu canlılığın devam edeceği düşüncesini savunur (40). Ona göre, edebî eserin anlamının okurda oluşması, “yazının yabancı olması” sayesinde gerçekleşmektedir. Yazının “yabancı” ve “ölü” olarak nitelendirilmesi, okurun anlama/yorumlama süreci açısından sözlü ortama göre “çaresiz” kalmasına sebep olmaktadır (41-42). Buradan hareketle Gündoğdu, yazının çaresizliği durumunun, aynı zamanda yazının bağımsızlığına da kapı araladığını tartışır. Böylece, geçmişteki yazı ile anlamı sürekli yenilenen yazı arasında oluşan “mesafe”, okur ile metin arasındaki iletişimi olumsuz etkilerken metnin okur tarafından üretilmesini destekler (43). Aynı zamanda, edebî metin, yazarın niyetinden de uzaklaşır ve bağımsızlaşır. Böylece okur, yazarın niyetine ulaşmaya çalışmak yerine kendi üreteceği anlamın peşine düşer. Konuşma ortamında iletişim unsurlarının etkisine bağlı kalan yazı, anlatandan bağımsızlaşmış olur ve “kelimelerin ortaya çıktığı bağlama göre değil, okurun şimdisine” ulaştığı kadarıyla anlamlandırılır (45-50).

Bu bölümde ayrıca, tarihsel yaklaşım tartışılır. Gündoğdu, tarihsel yaklaşımın edebî metni “nesnelleştir”diğini ve “salt tarihsel” metne dönüştürdüğünü ifade eder. Bu durum, metnin bağımsızlaşmasını engeller ve onu sessizleştirir. Edebî metnin suskunluğu, Yeni Eleştiri’ye kadar devam eder. Metin bağımsızlığını ilan edip konuşmaya başladığında okur da bağımsızlaşır ve “anlama özgürlüğü”ne ulaşır. Okuma sürecinde okur ile “ölü ve yabancılaşmış konuşma” hâlinde olan metin arasındaki “mesafe” sayesinde iletişim gerçekleşir. Ancak bu “mesafe”nin okurla metni anda buluşturan “hermenötiksel mesafe” yerine “bilimsel mesafe”ye dönüşmesi, metnin “konuşan” değil de “gösteren” şeklinde ifade edilmesi riskini de beraberinde getirir. Bu da metni incelenmesi gereken bir unsura dönüştürür. Oysa metin, Gündoğdu’nun savunduğu üzere, durağan bir nesne değil, okur ile karşılıklı etkileşim hâlinde olup anlam üretme sürecine katkıda bulunandır (61-64).

Eserin ikinci bölümü, “Son Dönem Osmanlı Edebiyatında Okuma ve Anlama Ortamının Dönüşümü” başlığını taşır. Burada Gündoğdu, bir önceki bölümde tartıştığı sözlü ve yazılı kültürler arasındaki geçiş sürecinde değişim ve dönüşüm gösteren edebî metin ile okur arasındaki ilişkiyi, son dönem Osmanlı edebiyatı bağlamında inceler. Gündoğdu’ya göre,

sözlü kültür ortamında özel anlatıcılar ya da okuyucular eşliğinde anlatımı gerçekleştirilen yazının yazılı ortama aktarılrsa da “konuşan”ın bağlamından kopamadığı görülür (70). Anlatıcının/konuşanın gerçekleştirdiği iletişim çerçevesinde bir “dinleme/okuma” süreci ortaya çıkar (75). Yazılı metin bağlamında Osmanlı dönemindeki el yazması eserler, her ne kadar yazılı kültüre ait gibi görünseler de yine sözlü kültürün sürdürülmesini sağlar. Dolayısıyla okurun yazılı eserin anlamını üretme görevi de Tanzimat’a kadar gerçekleşemez. Bu tartışmadan sonra, Ahmet Mithat’ın sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte okur kitlesinin gelişmesine olan katkısına yer verilir. Ahmet Mithat, “evlere soktuğu okuma saati” fikriyle edebî metin ile okuru bir araya getirerek okuma sürecinin temellerini oluşturur (Tanpınar’dan aktaran Gündoğdu 78). Böylece okur kitlesi de artış gösterir. Dolayısıyla, topluluklar eşliğinde gerçekleştirilen okumanın bireysel okuma sürecine dönüşmesinde Ahmet Mithat’ın eserlerinin etkili olduğu vurgulanır.

Bu etki, izleyen kısımlarda, “okur” olarak Halit Ziya Uşaklıgil ve Hüseyin Cahit Yalçın’ın deneyimleri ekseninde değerlendirilir. Gündoğdu, ilk olarak Halit Ziya’nın yaşadığı konakta gerçekleşen okuma zamanlarına ve okur topluluğuna değinir. Konaktaki “bu dinleme/okuma geleneği” sayesinde birçok eserle tanışma imkânı yakalayan Halit Ziya, Ahmet Mithat’ın tüm eserlerini de okumuştur (84). Benzer biçimde, Hüseyin Cahit’in de okuma serüvenine sözlü geleneğe bağlı eserlerle başladığı, daha sonra Ahmet Mithat’ın eserleriyle yazılı geleneğe geçiş yaptığı üzerinde durulur. Zamanla okuma sürecini yazma sürecine taşıyan Halit Ziya ve Hüseyin Cahit, Türk edebiyatının önemli yazarları hâline gelir. Onların geldikleri noktadan hareketle Gündoğdu, Ahmet Mithat’ın Türk edebiyatındaki etkisine dikkat çekmiş olur. Ardından, Ahmet Mithat’ın eserlerine zamanla eskisi gibi ilgi gösterilmemesi ele alınır. Zaman içerisinde “beklenti ufku” değişen okur, Ahmet Mithat’ın eserlerini sözlü geleneği devam ettirmesinden dolayı beğenmemeye başlar ve okuma edimini başka eserler aracılığıyla gerçekleştirir (110). Gündoğdu, bu okurların Ahmet Mithat’ın “gerçek okurları değil ancak dinleyicileri” oldukları görüşünü savunur ve okurun bu sürece gelmesinde Ahmet Mithat’ın büyük payı olduğunu da vurgular (112). Bağımsızlığını kazanan edebî metnin, okuma sürecinde okur tarafından yeniden bağlama yerleştirilmesini tartışan Gündoğdu’ya göre, Ahmet Mithat’ın eserleri, sözlü gelenekle bağ kurdukları için “yazılı metin olarak” bağımsızlığını ilan edemez (114). Bu sorun, eserlerin yeni yöntemler/teoriler aracılığıyla “yabancılaşmış konuşma”ya dönüşmesi ve “yeniden bağlama yerleştiril”mesiyle çözülür (117). Bu noktada, akla şu soru gelmektedir: Okurun değişimi, söz konusu dönem bağlamında, sadece Ahmet Mithat aracılığıyla mı gerçekleşir, yoksa sürece katkı sağlayan başka şahsiyetler de var mıdır? Kısacası, daha kapsamlı bir değerlendirme için yerli ve özellikle yabancı başka edebiyatçıların da göz önüne alınması gerekir. Çeviri metinlerin etkisi, bu bağlamda tartışılması gereken önemli bir meseledir. Ayrıca, Gündoğdu’nun yalnızca düzyazı kurmaca eserler odağındaki değerlendirmeleri, manzum metinler karşısında okurun nasıl dönüştüğü sorusunu uyandırmaktadır.

“Gösterge ve Söyleme Karşıtlığında Okur” başlığını taşıyan üçüncü bölümde, okur ile metin arasındaki “mesafe”yi değerlendiren teorilerin ışığında, tanımlar gözden geçirilir. Bilimsel mesafe, metni “gösterge” olarak değerlendirirken “hermenötik mesafe”ye göre metin, “söyleyen”dir. Gündoğdu’ya göre ise mesafe, edebî metnin anlamının üretilmesine katkı sağlayanıdır (124-25). Yeni Eleştiri’nin ortaya çıkışına ve yorumlama sürecine etkisine bu bölümde

daha geniş yer veren Gündoğdu, bu ekolün izinde gelişen yapısalcılık, göstergebilim, postyapısalcılık gibi çeşitli teorileri değerlendirir. Okurun metnin ne söylediğini dinlemeden sadece kendi sesine “kulak kesilmesi” anlamına gelen “solipsistik okur” kavramına da değinen araştırmacı (147), okura yönelik teorilerin bu kavrama karşı çıktıklarını belirtir. Okurun metnin varlığını yok sayarak okuma edimini gerçekleştirmesinin keyfî yorumlamaya ortam hazırladığını söyler. Bu bağlamda, Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser ve Stanley Fish’in görüşleri ışığında alımlama estetiğini açıklar. Onları edebî eseri susturmaları ve okuru aşırı derecede ön plana çıkarmalarından dolayı eleştirir. Buna karşılık, okurun edebî metnin “ses”ine kulak verdiğiğinde anlam üretme sürecinin bir incelemeden ziyade karşılıklı etkileşime dönüşeceği ifade edilir (171). Hans-Georg Gadamer ve Paul Ricoeur’ün dikkat çektikleri “açıklama”, “anlama” ve “uygulama” kavramlarının edebî metnin okur tarafından yorumlanma/anlamlandırma süreci bağlamındaki etkileri açıklanır (172). Edebî metnin oluşumu ile son nokta olan okurun anlam üretimi arasındaki evreleri özetleyen Gündoğdu’nun ulaştığı sonuç, okurun “şimdisine” metnin sesini taşımasıyla iletişimin sağlanacağı ve anlam üretiminin gerçekleşeceği (180). Eserin “Sonuç” kısmında da bu düşüncenin altı çizilir. Metin ile okurun gösterdiği tarihsel gelişim üzerine yürütülen tartışmaların ışığında, bu gelişimin Türk edebiyatındaki serüvenine Ahmet Mithat aracılığıyla bir kez daha dikkat çeken yazar, okurun bağımsızlığını kazanan metni dinlemesiyle “gerçek anlamda” anlam üretiminin gerçekleşeceğini savunur (198).

Yazının Önünde: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü, hem okur merkezli kuramların savundukları görüşlere açıklık getirmesi bakımından hem de bir eserin anlamının oluşmasında okura biçilen rollerin irdelenmesi noktasında dikkate değer bir çalışmadır. Yazarın anlatılan konuya dair sorular yöneltmesi, okurun sorgulayıcılığını tetiklerken merak duygusunu uyandırmakta, böylece onu katılıma teşvik etmektedir. Konuların isabetli örneklerle desteklenmesi, okuma sürecini keyifli kılmakta ve bilgilerin kalıcılığını sağlamaktadır. Tartışmaların Türk edebiyatındaki bağlamı nispeten dar olsa da odaklanmış bir değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Ayrıca kitap, özellikle teori konusunda yerli ve yabancı kaynaklardan oluşan zengin göndermelerleriyle araştırmacılara yol gösterir niteliktedir. Atiye Gülfer Gündoğdu, akademik çalışmalara kaynaklık edecek bir eseri Türk edebiyatı çalışmaları alanına kazandırmıştır.